

szellemi életből is csúfot úzzön, vagy a színházról mondja el nem kevésbé rezignált ítéletét, varázslatos erudícióval és jelentős – bár tegyük hozzá: megszolgált – rosszindulattal.

A monológok mellett a fesztiválon megjelent egy másféle „magánbeszéd” is: a líra; Shakespeare-rel szöveve: a szonett. Több estén és többféle feldolgozásban – pontosabban: hangszerelésben – lépett színpadra a költő Shakespeare, előbb a W. H. formáció helyezte lendületes és impresszív világzenei kontextusba a verseket és az egyéb Shakespeare-szövegekre komponált dalokat, majd pedig kontratenorok (Birta Gábor mellett a világhírű Nicholas Clapton) adtak lélegzetelállító, különös hangzású és ízig-vérig színházi koncertet a szonettek alapján, megidézve azt a hangzást, amelyet egykor angyalnak vélték, és okkal. Másféle virtuozitással kommentálta a maga zenei reflexióival a shakespeare-i líra különös világát: az elmúlás, az érzékiség, a viszonzott és viszonzatlan szerelem egyként erős megrázkódtatásait a belga Caroll Vanwelden, hogy végül és szinte konklúziószerűen megszólaljanak *Lear dalai*.

A wrocławai Teatr Pieśni Kozła („Kecskeének Színház”) ugyanazt a laboratóriumi hagyományt (és tegyük hozzá: ugyanott) építi tovább Grzegorz Bral és Anna Zubrzycki vezetésével, amelyet egykor Grotowski emelt be a színházi alkotó művészet legizgalmasabb régiójába, s amely döbbenetes erővel és invencióval „csu-

paszította le” Shakespeare melodramatikus királydrámáját, a *Lear*t, majd építette fel újra a legarchaikusabb eszközökkel: hanggal, mozgással, gesztusokkal, s ezeket kísérő szöveggel. Nincs úgynevezett lélektan, nincs semmiféle realizmus – a színháztól, megítélésük szerint, stilizációja okán ez amúgy is idegen –, hanem kórus van, belőle kiváló majd visszatérő szereplők, akiket szenvedélyek ragadnak ki, majd sodornak vissza a közösségbe, a különféle érzéseket és viszonyokat megformáló testek közé. Színpadon és játékban csak a legredukáltabb eszközök vannak, amelyek azonban a legtelítettebbekké tudnak válni efféle intenzív közegben és a szigorúan komponált előadásban, aminek minden pillanata lebilincselő, felemelő – és sokkoló. Mintha egy inverz bacchanália révén pillanthatnánk be azokba a mélységekbe, amelyeket a konvencionális színház jótékonyan elfed előlünk, de ahonnan vissza lehet találni azokhoz az archaikus történetekhez, amelyeknek hasadékein keresztül megmutatkozik az az antropológiai rádöbbenés (a *Lear királyban* példászerűen), amely valaha a tragédiát mint a *kecske dalát* megteremtette. Shakespeare számára is, aki éppen azzal adott új értelmet és jelentést a metafizikus mekegésnek, amivel a lengyel társulat az ő szövegének: hogy a konvenciókon túl, vakmerően és radikálisan merészelt csakis a színház nyelvén beszélni, mert minden egyéb – a „többi”, az „egész világ” – művészi értelemben mindössze „néma csend”.

Zappe László

Független szellem

A HARMINCEGYEDIK ÉVAD ZSÁMBÉKON

Éppen harminc évadot töltött Zsámbékon Mátyás Irén 1983-tól, amikor férjével, Bicskei Gáborral létrehozták a kezdetben szerényen Zsámbéki Szombatoknak nevezett programsorozatot. A harmincegyedikben, amikor kerek évfordulót lehetett volna ünnepelni, az időközben színházi életünk egyik meghatározó intézményévé lett bázis Mátyás Irén halálával elvesztette a lelkét. Emellett eltörpül, de mégsem hagyható figyelmen kívül egy másik veszteség: elhagyta a Bázist az utóbbi évtized talán legsikeresebb, közönséget legjobban vonzó vállalkozása, az AlkalMáté Társulat sorozata. Véletlen egybeesés, de nem kell babonásnak lennünk, hogy akár figyelmeztető jelnek is véljük. A tíz éve végzett színészek már fárasztónak találták, hogy nomád körülmények között töltsenek két hetet önmaguk és egymás lelki lemeztelenítésével, kitárulkozással és kibeszéléssel, múlt, jelen és talán jövő játékosan komoly összevetésével.

A mostani évadot óhatatlanul azzal a félelemmel figyelte a drukker, de talán még a csupán érdeklődő néző is, vajon nem tapasztalhatók-e a kifáradás jelei az egész programon. Egyáltalán, érzékelhető-e változás, feltűnik-e Mátyás Irén hiánya a műsorban is, vagy csak abban a furcsa, fájdalmas érzésben, hogy nincs ott személyesen, nem számol be a legújabb nehézségekről, érdekességekről, hírekről, műhelygondokról, kulisszatitkokról? Tudatosan vagy tudat alatt a megújulás vagy a romlás jeleit vizslatjuk, reménykedve és aggódva.

De azt is mérlegre kell tenni, vajon milyen változás várható ahhoz képest, amit Mátyás Irén létrehozott. Máté Gábor egy interjúban (168 óra, 2013. július 29.) célzott ilyesmire: „...elgondolkodtató, hogy körülményeit tekintve a zsámbéki színházi vállalkozás – a nemrég elhunyt Mátyás Irén korábbi erőfeszítései ellenére – máig erősen hasonlít a harminc évvel ez-

előtti állapotra. Arra az időszakra, amikor Irén férje, a már 1990-ben eltávozott író-rendező Bicskei Gábor belekezdett a Zsámbéki Szombatok megszervezésébe.” Hozzátehetjük, Zsámbék nemcsak a körülmények tekintetében mutat változatlanlanságot, de alapeszméje is azonosnak tetszik harminc esztendeje. Mátyás Irén tömören így foglalta össze azt az eszmét, amely férjét, Bicskei Gábort a hetvenes–nyolcvanas évek fordulója táján, már a budapesti Játékszín igazgatójaként is vezette (SZÍNHÁZ, 2012. december): „A kőszínházak mellett szükség van egy olyan helyre, amely más jellegű, alternatív előadásoknak ad otthont.” Szóval az akkori struktúrából kiszoruló, peremre, margóra kerülő értékes művészi törekvéseket, szándékokat kívánta összegyűjteni, számukra, a mai függetlenek elődei számára kívánt megnyilvánulási lehetőséget teremteni, otthont nyújtani. Harminc év alatt sokféle előadás létrejött vagy vendégeskedett a Romtemplom mellett és a falu egyéb helyszínein, az utóbbi években pedig a dombtetőn álló egykori rakétabázis vadonában, de az alternatív vagy független szellem mindig meghatározó volt. És ma is az.

Független szellem pedig elképzelhetetlen a legnagyobb szellemi-esztétikai kockázatvállalás nélkül. Jámbor József például minden évben jelen van Zsámbékon. Különös ötletei többnyire érdekesek, néha izgalmasak, olykor elképesztőek. Olyan produkcióra nem emlékszem tőle, amelyet egyértelműen jónak ítélttem volna, de olyanra se sokra, amiben ne lett volna valami, amiért érdemes volt kiutazni a Bázisra. A 2010-ben bemutatott *Stalker* például megérdemli, hogy egy alkalommal ugyan, de az idén is szerepeljen a műsorban. Mostani új próbálkozása viszont a teljes kudarcok különben nem túl hosszú sorát gyarapította. *Definíció* cím alatt Németh Ákos szövegeiből összevágott jelenetsort kínál színészeinek, köztük önmagának és a nézőknek. Az ötlet már első hallásra is problematikusnak tűnik. Nemcsak azért, mert Németh Ákos nem Shakespeare, akinek soraiból akár még találmokra is színvonalas *SŐR* jöhet össze. Inkább azért, mert a szerző, mint legtöbb kortársunk, életbeli és színházi közhelyekből építkezik. A mondatok, motívumok önmagukban nem sok izgalmat kínálnak. Bár összevágásuk ettől még lehetne érdekes, eredeti, akár jobb is, mint amit írójuk valaha is kihozott belőlük. Ezúttal azonban ennek az ellenkezője történt. Közterek követhetetlen zűrzavarával, a színészek mérhetetlen tanácsalanságával szembesültünk, akiknek buzgó szenvedésen túl semmi sem jutott eszükbe. Ráadásul a szerkesztő-rendezőnek a ritkán érdektelen Tóth József számára nemigen sikerült többet felkínálnia, mint a technikai eszközök kezelését. A színlap még elég sok érdekes szerepet sorol fel a neve mellett, ám a néhány héttel elhalasztott bemutatóra ezek valahogy eltűntek.

A másik rendszeresen visszatérő vendég a budakeszi Kompania Társulat. Lukács László csapata maga a megbízhatóság. Racionálisan megfoghatatlan, nagyon művészi, ötletes jeleneteket, etűdöket játszanak, különféle állítólagos szellemi vezérfonalra fölfűzve. Mindig egyformán színvonalas absztrakt színházat kínálnak. Most a lengyel Teatr Jednego Wiersza, az Artus Stúdió és a Lengyel Intézet közreműködésével hozták létre az *Öt ablak a látás nyelvtana* talányos című munkát, Krzysztof Zilinski lengyel rendező irányításával, aki előjáróban szükségesnek látta elmondani, hogy a projekt, amelyen még csak fél éve dolgoznak, egyáltalán nincs kész. De nem is kell, hogy ennél készebb legyen. Varázsa szertelenségében van, sokféle ágazó ötletességében, mégis egységesnek ható stílusában, követhetlenségében, csak hangulati hatásában, egyes jelenetek szellemességében, mások szépségében, megint mások groteszk fintorában. Ha az ember nem akarja mindenáron megfejteni, élvezettel nézheti őket.

Hasonlóan talányos a brnói Divadlo D’epog (ők sem újoncok Zsámbékon, tavaly a *Zarándokút* című produkcióval jártak itt)

Dühöngő

Ilovszky Béla felvételei

Állampolgári ismeretek

előadása, a *Szólok* annak, aki a legközelebb van. Ondrej Novotny rendezésében a nagy hodály előtti térségen a nézőknek kiosztott zseblámpákkal és saját öreg Skoda Favoritjuk reflektorával megvilágítva ügyködnek, bevallásuk szerint kortárs cseh költők szövegeire (szövegeivel). Frizsiderbe zárkózva, frizsiderből kibújva, autóba zsúfolódva, közlekedve, olykor roppant bölcseletinek tetsző angol mondatokat hangoztatva, gúnyolódnak, ironizálnak, de leginkább játszanak – nem annyira a szó színházi, de nem is gyermeki értelmében, inkább elszánt, filozofikus komolytalankodás gyanánt. Követni ennek is csak a hangulatát lehet, ez karcosabb, érdekesebb, kellemetlenkedőbb, és főképp költőietlenebb, mint Zilinski és a Kompania előadásáé. Viszont mindössze negyven percig tart.

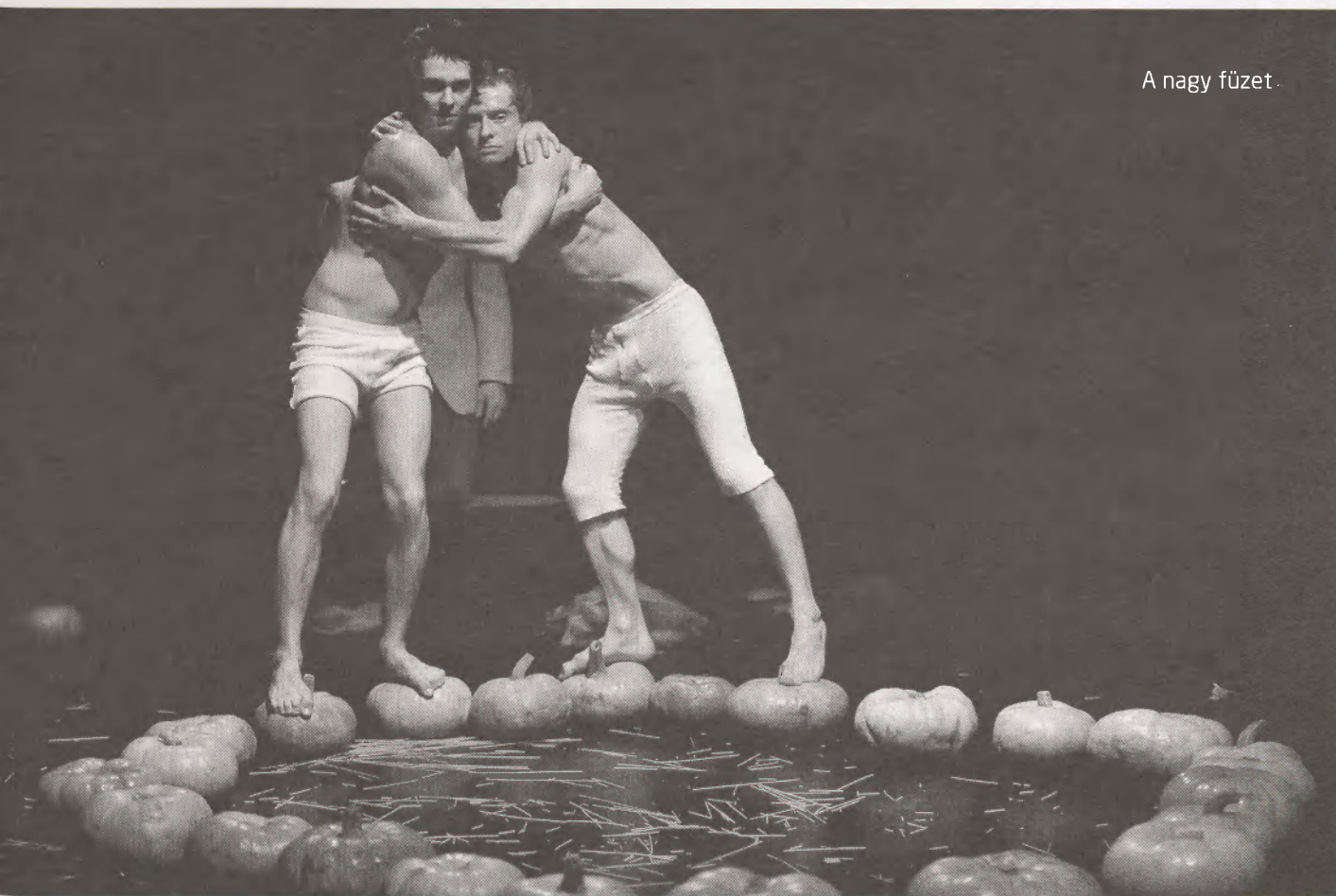
Az európai körútja során Zsámbékra is betérő sepsiszentgyörgyi Osonó együttes viszont Fazakas Misi vezényletével egyetlen óra leforgása alatt az emberi nyavalyák

szerű menekülés. A falra vetítve egymással sokszor szellemesen felelő adatokat olvashatunk válások, öngyilkosságok, kivándorlások számáról és minden egyébről, miközben gyerekversekre vagy éppen csasztuskákra emlékeztető rigmusokban, groteszk jelenetekben, mozdulatsorokban számlálják elő az élet borzalmait. Tömény kivonat az *Akárki* vagy *Az ember tragédiája* lényegéről, azaz az emberi sorsról úgy általában. Bonyolult filozófiai mélységek helyett egyszerű tényekkel és érzelmi-érzéki hatásokkal elborzasztva-mulattatva a nézőt.

A független szellemű nemzetközi együttműködés jegyében született Lucie Malkovának a cigányproblematikát némileg elviccelve ábrázoló vállalkozása, a *White coffee*, amelynek felolvasó színházi, de már eléggé kidolgozott formájával tavasszal a Katona József Színház cseh fesztiválján találkozhattunk. Simon Balázs *Utca-szak* címmel gyerekelőadást hozott Zsámbékra.

Az idén, huszonegyedik alkalommal, ismét sikerült megrendezni az amatőr színjátszók találkozóját, amely tavaly pénzhiány miatt elmaradt. Zsámbékon nyilván a legjobb helyen van ez, hiszen a színjátszásnak az a rétege, formája, amelyet harminc esztendeje Bicskei Gábor programszerűen megcélzott, mindig is érintkezett az amatőr mozgalommal, képviselőinek nem kis része éppen abból nőtt ki. A megkopott,

A nagy fűzet.

Schiller Kata felvétele

valóságos kisenciklopédiáját adja. Valószínűleg egyetlen pszichológiai vagy szociológiai veszedelem sem marad ki, amely ma Romániában – de fajra, nemzetségre, vallásra való tekintet nélkül a világon bárhol – fenyeget egy újszülöttet, akit természetesen nagy protokolláris örvendezéssel fogadnak ezen a földön. De a bajok rögtön rátörnek. Mint például a család, főképp a szülők, a közoktatás, bölcsődétől az egyetemig, a munkahely, de még inkább annak hiánya. Szeretet és szeretetlenség, csalások és csalódások, remények és reménytelenségek. Lelki és anyagi nyomorúság, kény-

megkövesedett szakmai rutin tagadásához, meghaladásához mindig is szükség volt az amatőr próbálkozásokkal való találkozásra, együttműködésre. Jászay Tamás alapos beszámolója is arról győzött meg, hogy stiláris értelemben vagy éppen szakmai színvonal tekintetében bizonyára nem is mindig vonható éles határ a találkozózn fellépő vagy a Zsámbékon saját jogon rendszeresen szereplő minden csoport között. Annak viszont, hogy e programban mindössze egyetlen magyarországi együttes vett részt, a többi a határon túlról érkezett, talán szimbolikus jelentőséget tulajdoníthatunk.

Különös érdeklődést Vidnyánszky Attila és régi be-
regzsászi csapata ismételt zsámbéki megjelenése kel-
tett. Bár mint menet közben kiderült, ezt sem tekint-
hetjük kész előadásnak. A rendező, amikor a játékot
megszakítva megemlékezett Mátyás Irénről, mintegy
mellesleg a produkciót etüdöknek nevezte, amelyekből
majd lesz előadás. Az etüdök megcsillogtatták Vid-
nyánszky jól ismert színházi erőit, fölvonultatva
eszköztárát. Mindez azonban Zelei Miklós szövegé-
nek szolgálatában kiüresedett önismétlésként jelenik
meg. A darab harsány és egyoldalú, nemzeti szellemű
politikai üzenete elnyomja a színházi fogalmazás fi-
nomságait. Az országhatár által kettévágott falu abszurd-
itása a derék, jó, jámbor magyar nép és a bunkó, barbár,
részes, elnyomó oroszok ellentéte egyszerűsödik,
s ha kivételképpen akad magyar, aki a másik oldallal
tart, az természetesen karrierista áruló. Ez így inkább
politikai pamflet, mintsem műalkotás. Márpedig eb-
ben az előadásban ennek rendelődik alá minden, a
humortól a költészetig, az abszurd groteszktől a spiri-
tuális szárnyalásig. Nem is beszélve az árnyakról és
tüzekről, a robbanásokról és fegyverropogásokról.
Az egyoldalú nemzeti nézőpont a legszebb, legizgal-
masabb, legérdekesebb jelenetek emberi hitelét is
megkérdőjelezi. Az afganisztáni háború rémségeibe
beleőrült orosz parancsnok például közönséges vad-
baromként jelenik meg, akinek tragikus sorsában nem
osztozhatunk, hiszen idegen, sőt ellenség. Együtt
éreznünk csak a mieinkkel illik e történet logikája sze-
rint, az ellenségnek csak a kiröhögés jár. A játék szel-
leme és formája között kínos szakadék tátong.

A vitathatatlan színvonatról elsősorban Horváth Csaba
két alkotása gondoskodott, bár ezek csak vendéges-
kedtek Zsámbékon. A Színművészeti Egyetem negyed-
éves fizikai színházi rendező-koreográfus osztályának
Toldi-előadása osztályfőnökük, Horváth Csaba rende-
zésében már a Rákóczi úton nagy sikert ígérő
feltűnést keltett, okkal hívják mindenfelé vendégsze-
repelni. Nem azért a furcsaságért persze, hogy csupa
nem színésznek készülő fiatal játszik benne. Lukáts
Andor és Horváth Csaba rendező-koreográfus hallga-
tói – bizonyára pedagógiai megfontolásból – az utób-
bi időben több, általában értékes munkát hoztak létre
színészként. A mozgásszínházi elemekkel kísért, át-
értelmezett, okos szövegmondás minden avitt patinát
letörölt Arany János remekművéről, az szinte kortárs
szöveggé szolált meg. Az eredetileg a Szkénében
bemutatott *A nagy füzet* pedig Agota Kristof regény-
trilógiája első részének egyik legjobb színpadi megje-
lenítése. (A történettel színpadon egyébként sokan
ugyancsak Zsámbékon, egy tornateremben találko-
hattunk, 2002 júniusában, a Szabadkai Népszínház
Ilan Eldad rendezte, igen erős előadásában.) A Forte
Társulat változatában a konyhakerti termények szim-
bolikája egészen különleges módon hangsúlyozza
a regény költői objektivitását, az elfojtott érzelmek
alatti szenvedélyek költőiségét.

A megkerülhetetlen, a feltétlenül vállalandó kocká-
zatok közé sorolható a *Dühöngő*, amelyet ifjú művé-
szek (művészelöltek) a Színház- és Filmművészeti
Egyetem, a Kaposvári Egyetem Művészeti Kara és a
Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem közös produkció-
jaként a Manna támogatásával hoztak létre. Talán ért-

hető, hogy magukra, gondjaikra-bajaikra ismertek
Osborne közel hatvanéves darabjában. De az is érthe-
tő, ha a néző nemigen ismert rá a mai fiatalok sajátos
problémáira az előadásban. A pályakezdesnek és az
ifjonti lázadásnak inkább az örök közhelyei szólaltak
meg, tartalmi többletet nemigen hozó külsődleges öt-
letekkel körítve.

Egy másik ifjúsági csapat egy időben közelebbi
ugyancsak angol darab segítségével tett kísérletet sa-
ját érzései, gondolatai megfogalmazására. Ha nem is
túlságosan sokkal, de messzebbre jutottak. Mark Raven-
hill 2004-ben született művének hangvétele azonban
alighanem alapjában áll távol a magyar középiskolák
bizonyára nem kevésbé problematikus szellemétől.
Ez a brutálisan nyers, nyílt szókimondás, érzésem sze-
rint, még ma is idegen lehet hazánkban. Az álsze-
mérmes elhallgatás, elfojtás alighanem sokkal több
bajnak lehet forrása, mint amelyekről az *Allampolgári
ismeretek* beszél. Tengely Gábor rendezése a fiatalok
szexuális identitáskeresését költői fantáziával és a de-
rék polgári eszményeket ironizálva ábrázoló történet-
nek csak a külső körülményeit adaptálhatta hazánkra,
ahol az iskolákban éppen nem a nyílt szókimondás
liberális-demokratikus szellemének erősítésén fárado-
zik az aktuális kormánypolitika sem. Egy nyilatkozata
szerint az ifjú rendező is tisztában van azzal, hogy
visszafelé haladunk a porosz, fegyelmezett iskolatí-
pus felé. Ezt pedig aligha lelhetne föl Ravenhill darab-
jában. De még csak fogódzókat sem, amelyek nyo-
mán ebbe az irányba mozdíthatna volna el a szöveg
lényegét. Maradtak a külsőségek: néger helyett cigány
Martin Luther King szövegében, az Alaptörvény föl-
emlegetése, Nagy-Magyarország a pólón, befejezésül
pedig a nemzeti összetartozás dalának parodisztikus
előadása. Ez kétségkívül remekül sikerült, de aligha
elegendő, hogy az egész történetet a magunkénak
érezzük. Becsülhettük és élvezhettük ugyanakkor sok
részlet fimon, szellemes, igényes megoldását.

A harmincegyedik évadban tehát szinte minden meg-
volt, ami Zsámbékot évtizedek során sikeressé, fontos-
sá tette. Nem volt hiány fiatal alkotókban és ifjúsági
problematikában, külföldi és határon túli résztvevőkben,
és főképp nem volt hiány független szellemiségben.

Kérdés azonban, hogy mindez meddig elég. Az nyil-
ván megjósolhatatlan, hogy a színházi világ mostani
átalakulásai, a finanszírozás változásai hosszabb tá-
von miképpen fogják befolyásolni a független törek-
véseket. A pillanatnyi helyzetben úgy látszik, hogy az
anyagi lehetőségek beszűkülése inkább fokozza, mint-
sem csökkenti a szellemi függetlenség igényét. Viszont
éppen a független szellem mind élenkebb jelenléte
a fővárosban konkurenciát is jelenthet Zsámbéknak.
Nemcsak az alkotók, de a nézők is átcsőbulhatnak
a közelebb eső, kényelmesebben, olcsóbban megköze-
líthető Jurányiba és persze a számos egyéb helyszínre.

Márpedig ebből az ideai programból éppen a hely
adottságait kihasználó, esetleg azoktól ihletett eredeti
produkciók erősebb jelenléte hiányzott. Talán csak
a tavalyi *Stalker* ismétlése lehetett ilyen, és a Gellért-
hegyről áttelepített *Peer Gynt gyermekei* talán hasonló
(lapzárta miatt e cikk írásakor még nem láthattam).
A mai versenyvilágban ez mindenképpen kevésnek
látszik.